

Mavluda ORTIQOVA,
Xalqaro innovatsion universiteti o'qituvchisi
 Tel:97.631.58.94
 E-mail:mavludaortiqova@mail.ru

Filologiya fanlari doktori, dotsent R.Saidova taqrizi asosida

IN THE EPIC "LISON UT-TYR", THE IMAGE OF THE GOVERNOR IS IN THE REPRESENTATION OF BIRDS

Annotation

In the epic "Lison ut-Tair" by A. Navoi, the birds under the leadership of Hudhud realize their true goal while striving for their needs and manage to go through some difficult paths to this goal. But not all birds can reach the last valley. This same problem is focused on people in terms of social importance, and the idea of the work is that wealth is given only to guardians who have cultivated their ego and achieved perfection in the pursuit of true love. This article talks about the interpretation of guardians through the image of birds.

Key words: valoyat, guardian, perfect human, bird language, Hudhud, Simurg, Anqo, valleys.

В ЭПОСЕ «ЛИСОН УТ-ТЫР» ОБРАЗ ПРАВИТЕЛЯ ЯВЛЯЕТСЯ В ИЗОБРАЖЕНИИ ПТИЦ

Аннотация

В эпосе «Лисон ут-Тайр» А. Навои птицы под предводительством Худхуда реализуют свою истинную цель, стремясь к своим нуждам, и успевают пройти к этой цели нелегкие пути. Но не все птицы могут достичь последней долины. Эта же проблема ориентирована на людей с точки зрения социальной значимости, а идея произведения состоит в том, что богатство дается только тем опекунам, которые культивировали свое эго и достигли совершенства в стремлении к истинной любви. В данной статье говорится о трактовке оберегов через образ птиц.

Ключевые слова: валоят, страж, совершенный человек, птичий язык, Худхуд, Смург, Анко, долины.

“LISON UT-TAYR” DOSTONIDA VALIY OBRAZI QUSHLAR TIMSOLIDA

Annotatsiya

A.Navoiy "Lison ut-tayr" dostonida Hudhud boshchiligidagi qushlar o'z ehtiyojlari sari talpinish asosida asl maqsadini anglaydilar va bu maqsad sari bir neha mashaqqatli yo'llarni bosib o'tishga erishadilar. Ammo oxirgi vodiygacha hamma qushlar ham yetib borolmaydi. Ayni shu muammo ijtimoiy ahamiyat jihatidan insonlarga qaratiladi va bunda valoyat o'z nafsini tarbiya qilgan, haq ishqil ilinjida komillikka kasb etgan valiylargagina nasib etishi asar g'oyasini tashkil etadi. Ushbu maqolada qushlar obrazi orqali valiyar talqini xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: valoyat, valiy, komil inson, qush tili, Hudhud, Simurg', Anqo, vodiylar.

Kirish. Sharq mumtoz adabiyotida o'zlari uchun adolatli podshohni izlab mashaqqatli yo'lga chiqqan qushlar obrazi mavjud. A.Navoiyning "Lison ut-tayr" dostonida ham qushlar obrazi asosida muallif o'zining falsafiy, diniy va tasavvufiy qarashlarini ifoda etadi. A.Navoiyning "Lison ut-tayr" dostonida sinovlarda toblangan, barcha qiyinchiliklardan, xususan, o'z nafsini yengib komillikka nazaridan falsafiy-tasavvufiy ruhdagi dunyoqarashlarini batafsil bayon qilganligini ko'ramiz. A.Navoiy bu asarni yozishda Fariddin Attorni o'ziga ma'naviy ustoz deb biladi, ammo o'zini shogird deb atashga andisha qilib, Attorni bu falsafiy ilmlarning sultoniga, o'zini esa bu ilm yo'lidagi qulga mengzaydi. Navoiy bu asarni bir umrlik hayot tajribalari, falsafiy-tasavvufiy dunyoqarashlari bilan boyitib yozishi bilan butun turkiy adabiyot ahliga ulkan tuhfa ato etadi. Bu bilan "Lison ut-tayr" asari "Mantiq ut-tayr" asari ta'sirida yozilgan va uning aynan tarjimai emas balki unga javoban yozilgan asar deya olamiz. "Lison-ut tayr" dostoni bilan "Mantiq ut-tayr" dostonidagi musharaklik shunday ekan "Mantiq ut-tayr" dostoni genezisi qaysi asarlarga borib taqaladi va ularda qushlar obrazi qanday konsepsiyaga xizmat qilgan?

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. A.Navoiy valiy shaxsini sifatlarini ochib berishda qushlar obrazidan foydalanadi. Asar g'oyasi allegorik timsollar orqali bayon qilinib "Lison ut-tayr" dostonida qushlar tilini, qushlar orqali jamiyatimiz a'zolarining fazilatlarini, illatlarini, ijtimoiy hayot manzaralarini majoziy tarzda ochib beriladi. Ushbu asarni o'qir ekanmiz, Navoiy asar g'oyasi va sujetini F.Attorning "Mantiq ut-tayr", ya'ni "Qush tili" asariga o'xshatib nazira tarzida yozganligini ko'ramiz. Bu haqda Navoiy o'zining "Lison ut-tayr" asarida aytib o'tganligini, o'z asarini F.Attor asariga javoban yozib, umri davomida ma'naviy-axloqiy nuqtai nazaridan falsafiy-tasavvufiy ruhdagi dunyoqarashlarini batafsil bayon qilganligini ko'ramiz. A.Navoiy bu asarni yozishda Fariddin Attorni o'ziga ma'naviy ustoz deb biladi, ammo o'zini shogird deb atashga andisha qilib, Attorni bu falsafiy ilmlarning sultoniga, o'zini esa bu ilm yo'lidagi qulga mengzaydi. Navoiy bu asarni bir umrlik hayot tajribalari, falsafiy-tasavvufiy dunyoqarashlari bilan boyitib yozishi bilan butun turkiy adabiyot ahliga ulkan tuhfa ato etadi. Bu bilan "Lison ut-tayr" asari "Mantiq ut-tayr" asari ta'sirida yozilgan va uning aynan tarjimai emas balki unga javoban yozilgan asar deya olamiz. "Lison-ut tayr" dostoni bilan "Mantiq ut-tayr" dostonidagi musharaklik shunday ekan "Mantiq ut-tayr" dostoni genezisi qaysi asarlarga borib taqaladi va ularda qushlar obrazi qanday konsepsiyaga xizmat qilgan?

Qushlar obrazi ishtirok etgan asarlarga murojat qilsak bu asarlarning avvalida Ibn Sinoning "Risalat ut-tayr" qissasi turadi. Ba'zi olimlarning fikricha, Ibn Sinoning "Risalat ut-tayr" qissasi sharqda qushlar allegorizmiga asoslanib yozilgan ilk badiiy asar bo'lib, Attor va Navoiy dostonlarining yaratilishida asosiy vazifa bajargan. Proff. A.M.Bahovuddinov Ibn Sino risolasining sharq adabiyotiga, ko'rsatgan ijobiy ta'siri haqida gapirar ekan, Navoiy ham "Lison ut-tayr" dostonini yozishda undan ta'sirlanganini qayd etadi. Shu jumladan, A.Irisov ham bu nuqtai nazarni quvvatlab, shunday mulohaza yuritadi: "Risalat ut-tayr", asosan, ramz-ishoralar bilan yozilgan bo'lib, F.Attorga "Mantiq ut-tayr", Navoiyga "Lison ut-tayr" kabi asarlarni yozishga turki bo'lgan deyish mumkin. Chunki bu sohada, dastlab Abu Ali Ibn Sino asar yozdi. So'ng bir qancha yozuvchilar qalam tebratdilar. Sh.Sharipov ham bu jarayonga o'z fikrini bildirib shunday deydilar: "Darhaqiqat, Ibn Sinoning mazkur risolasi faqat Attor va Navoiy dostonlari vujudga kelishida bir turki bo'lib qolmay, shu bilan birga, Ibn Sinodan so'ng qush tili vositasida yaratilgan barcha asarlar, jumladan, G'azzoliy va Suhravardiyning nomlari qayd etilgan asarlar vujudga kelishida ham asosiy omillardan biri rolini o'tadi. Shu jihatdan mazkur risola sharq adabiyotida keng tarqalgan qushlar haqidagi traditsion asarlarning kelib chiqishida muhim rol o'ynagan manbalar sifatida ham alohida diqqatga sazovordir".

Ibn Sinoning "Risalat ut-tayr" asari ikki xil nom bilan: "Risalat ut-tayr" (Qush risolsi) va "Kitob ush-shabaka vat-tayr" (tuzoq va qush kitobi) nomlari bilan yuritilgan. Ibn Sinoning "Risalat ut-tayr" asarida ham bir gala qushlar qafasga tushib qolishi, qafasdan xalos bo'lsa ham oyoqlaridagi changaldan halos bo'lmaganligi, buni yechimini faqat bir podsho bilishi va uni axtarib sakkizta vodiyan o'tganligini oxirida esa bu tugunni oyoqlariga tuzoq qo'ygan o'sha ovchi yecha olishi va shu kabi sir-u sinoatlarni anglagani haqida so'z boradi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, asardagi mazkur sujet Ibn Sinoning Sharq folkloridan yaxshi tanish ekanini va undan kerakli o'rinda, mohirlik bilan foydalanish qobiliyatiga ega ekanligidan dalolat beradi. Chunki,

shunga o'xshash asarlar Ibn Sinoga ham qadar sayyor sujet sifatida O'rta Osiyo, arab, fors va hind xalqlari orasida keng tarqalgan bo'lib, Ibn Sino ulardan ijodiy foydalanganligini SH.SHaripov ham aytib o'tganlar. Bu esa o'z navbatida mazkur sujetning manbai xalq og'zaki ijodida ekanligidan guvohlik beradi. Bu sujetning ayrim variantlarini mashhur hind eposi "Kalila va Dimna", shuningdek, hind va o'zbek xalq og'zaki ijodining ayrim namunalarini tarkibida ham uchratish mumkin. Xuddi shu kabi allegorik obrazlar, Rabg'uziyning "Qissasi Rabg'uziy" asarida ham uchraydi. Xususan, rivoyatlarda aytilishicha: "Yuzlab qushlar Sulaymon allayhissalom qayerga borsa, boshi uzra qanotlarini soyabon qilib borgan. Shohning oltin-u kumushdan bunyod etilgan, bir yig'och maydon ichida turgan taxti uzra ham qushlar saf tortib, soyabon vazifasini o'tagan".

Tadqiqot metodologiyasi. Qushlar majoziy obrazda ifodalangan yana bir asar Muhammad G'azzoliyning "Risolat-ut-tayr" asari hisoblanadi. G'azzoliyning ushbu asarida ham bir gala qushlar yig'ilib o'zlariga adolatli bir podshohni axtaradilar. Shunda ular maslahatlashib, bu maqomga Qof tog'ida podshohlik qiluvchi Anqo qushi loyiq deb o'ylaydilar va ular yo'lga tushadilar. Yo'lga ular juda ko'p mashaqqatlarga, to'siqlarga sinovlarga duch keladilar. Ko'pchiligi yo'lga halok bo'ladilar. Sababi, issiq o'lkadan kelgan qushlar sovuqqa chidolmaydilar, sovuq o'lkadan kelgani issiqqa chidolmaydilar. Shunday qilib qushlar Anqo qushning oldiga borgunga qadar kamayib qoladilar. Ular yo'lga halok bo'lgan do'stlariga juda achinadilar. Qushlar bir go'zal qasr yoniga kelib to'xtaydilar. Shunda ularning oldiga chiqqan saroy mulozimlari nima maqsadda kelganligini so'raydi. Qushlar saroy mulozimlariga o'zlarini uchun podshoh axtarib kelganligi, buning uchun esa Anqoni munosib bilganlarini aytadilar. Saroy mulozimlari aytadiki, podshoh sizlarga podshohlik qilolmaydi. Ammo siz kelmasangiz ham podshohingiz edi. Shunday ekan, indamay orqalariga qaytib ketishlarini aytadilar. Qushlar esa bunga rozi bo'lmasdan umrini oxiriga qadar shu yerda yashab qolishga ruxsat so'raydilar. Dastlab, Anqo qushi rozi bo'lmaydi. Keyin esa qushlarning o'ziga bo'lgan mehru-muhabbatini, orzu-umidini anglagach, ularni shu yerda qolishlariga ruxsat beradi. Qushlar esa rohat va farog'atda hayot kechiradilar.

Tahlil va natijalar. M.G'azzoliyning ushbu asarida Anqo bilan qushlar o'rtasida suhbat bo'lganida tasavvufga oid ayrim masalalarni Qur'on oyatlari asosida izohlaydi. Masalan, qushlar o'zlarining yo'lga halok bo'lgan hamrohlari taqdiri haqida so'raganlarida shunday javob beriladi: "Tangri yo'lida o'lganlarni o'lik deb emas, balki tirik deb bil". Risolada Qur'ondan yigirmaga yaqin oyat keltirilgan bo'lib, ularning mazmuni insonlarni ezgu ishlar qilishga chorlash, bu yo'lga ularni qanday qiyinchiliklar va ularning ortida rohat borligi haqidir.

Demak, G'azzoliy "Risolat ut-tayr" asarida diniy va tasavvufiy qarashlarini majoziy tarzda ifodalagan ekan, olloh ishqida bo'lgan har bir so'fiy oldidagi qiyinchilikni yengib o'tgandan so'ng ruhi olloh bilan birlashadi demoqchi. Ammo, bu fikr tasavvufni ham juda murakkab jihatlarga borib taqaladi. Ma'lumki, islom dinida "Ollohni o'xshashi yo'q, u bir va shunday qoladi. Hech qaysi bir o'zi yaratgan mavjudot unga teng bo'lolmaydi" degan qarashlar va bu qarashlarni isbotlab beruvchi oyatlar va hadislar mavjud. Shunday ekan, qanday qilib bandasi ollohga birlashadi. Xususan, Navoiy va Attor asarlaridan ham bunday g'oyani anglash noo'rindir. Har bir shu mavzuda, qushlar obrazi majoziy tasvirlangan asarlarni yozgan mualliflari tasavvuf va din bilimdoni bo'lganlar. Navoiy o'zining biografik ruhdagi asarlarida Kalomullohni yod olgani haqida yozib qoldirgan. Shunday ekan, fikrimizcha, yuqoridagi sujet asosidagi asarlarda olloh ishq va bu yo'lga qiyinchiliklar, ularni yengib o'tish, natijada esa komillikka erishish, ollohning mukofotlariga, olloh vasliga yetishish saodati tasvirlanadi. "Lison ut-tayr" dostonining qisqacha sujeti quyidagichadir: "Har xil qushlar bir gulistonda majlis qilmoq niyatida yig'iladilar. Lekin har bir qush o'ziga munosib o'rin ololmagani tufayli mojoro ko'tariladi. Bunday adolatsizlikni bartaraf etish uchun ularda bir odil va dono boshliqqa ehtiyoj paydo bo'ladi. Hudhud Simurg' degan qush borligini aytib uning afsonaviy ta'rifini beradi. Lekin Simurg'ga yetishish g'oyat mushkul ekanini, yo'lga azob-uqubatlar muqarrar ekanini uqtirib o'tadi. Hamma qushlarda Simurg'ga katta havas uyg'onadi. Qushlar uni izlashga ahd qilishadi va bu yo'lga rahbar bo'lishlikni Hudhuddan iltimos qiladilar. Hudhud rozi bo'ladi.

To'ti, Tovus, Bulbul, Qumri, Tazarv, Kaklik, Durroj, Kabutar, Shohboz, Shunqor, kabi qushlarga murojat qilib, yo'lga o'tlanishga chog'laydi. Qushlar yo'lga chiqadilar. Lekin ko'p o'tmay ular toliqadilar, yo'l mashaqqatidan alam va dard chekib Hudhudga uzrhollik bildira boshlaydilar.

To'ti garchi qafasda esa-da, go'zallar qo'lidan shakar-qand yeb, qattiqchilik ko'rmay yashab kelardim desa, Tovus o'zining olamdagi eng go'zal qushlardan ekanini aytadi.

Hudhud esa qushlarning barcha uzrlariga javob qiladi va o'z fikrlarini dalillash uchun qator hikoyatlar keltiradi. Qushlarning qanday qilib Simurg'ga yetishlari mumkin degan savollariga Hudhud: "Bu ishq yo'lidir, binobarin bu yo'lga jondan ham imondan ham kechishga tayyor turish vojibdir" – deya javob qiladi. Hudhud xuddi shu so'zlarning daliliga mashhur Shayx San'on qissasini keltirib o'tadi. Hudhud Simurg'ni yanada mufassal ta'rifini beradi. Davradagi qushlarda Simurg'ga ishtiyok yanada ortadi. Qushlar bu yo'lga rahbar bo'lishi zarurligini e'tirof etadilar va yana Hudhudga yuzlanadilar. U rozi bo'lmaydi. Shunda barchaga qura tashlaydilar. Qura Hudhudga tushadi. Endi qushlar birin-ketin o'z maqsadlari sari sur'at va siyratlaridan kelib chiqib savol bera boshlaydilar. Jumladan, bir qushning bu yo'lga nimadan holi degan savoliga Hudhud shunday javob beradi:

...Erur holi ulus g'avg'osidin,

Shohi zu johu istig'nosidin.

Yana bir qushning manzilga qachon yetib boramiz degan savoliga Hudhud oldinda yetti manzil bor ekanligini va ularni ta'rifini berib o'tadi. Nihoyat, qushlar olti vodiyan juda ko'p azob –uqubatlar chekib o'tadilar. Ularni ko'plari halok bo'ladi, ba'zilar izzsiz yo'qolib ketadilar.

Nihoyat, qushlar oxirgi-yettinchi vodiya kirib keladilar. Qarasalar:

Har gul gulshanida bir ko'zgu erdi,

Kim qayon boqsalar o'trurdi.

Ko'rinur erdi nazardamu-bamu,

Aks ko'rguzgan kibi ko'zgu-yusu...

Kim qilib o'ttiz qush havas,

O'zlarin ko'rdilar ul Simurg'u bas.

Shunday qilib, ular axtargan Simurg', o'zlarini o'ttiz qush ekanini angladilar. Navoiy bu asari bilan majoz usulidan foydalanib, majoziy qahramon, personajlar savol-javoblari, xatti-harakatlari va intilishlari orqali butun olam, undagi barcha mavjudotlar ollohning tajallisi ekanligini ifodalagan.

Asarda ijtimoiy mohiyatga ega bo'lgan qator hikoyatlar ham mavjud bo'lib, ularda inson mehnatining qadrsizligi, boylikka hirs qo'yishning fojyaviy oqibatlari, badbinlik va tarkidunyochilikning behudaligi, ta'magirlik va tekinxo'rlikning yomon illat ekanligi qalamga olinadi va ayyorlik va firibgarlik, johillik, hayolparastlik, uquvsizlik kabi xislatlar qoralanadi.

Masalan, asardagi bir hikoyatda dur va marvarid uchun o'z hayotini xavf ostiga solib nihoyatda og'ir mashaqqatli mehnat bilan topgan durlarini savdogarlarga bir ikki chaqaga pullab, tirikchilik qiluvchi g'avvoslar haqida so'z yuritiladi. Hind savdogari haqidagi hikoyatda butun hayotini xatarli safarlarda o'tkazgan, rohat-farog'at ko'rmay, hamisha savdo dardi bilan yurgan savdogarning oxiri daryoga tushib, baliqlarga yem bo'lgani bayon etiladi.

Asarda Navoiyning shaxsiy mushohadalari asosida yaratilgan hikoyatlar ham mavjud bo'lib, ular o'zlarining realistik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Hunarning sir-u asrorlaridan bexabar bog'bon, musht yeb qornini to'ydiruvchi beor, tekintomoq, hammani aldab misni oltin, soxta toshni gavhar deb pullab kelgan zargar, behunar va ochko'zligi tufayli yo'l azobi va ovqat tanqisligiga chidayolmay o'lib ketgan pahlavonlarga bag'ishlangan hikoyatlar shular jumlasidandir.

Xulosa. "Lison ut-tayr" dostonining tili Navoiyning boshqa dostonlari, she'riy asarlari tiliga nisbatan anchagina sodda va ravondir. Aytish mumkinki, asardagi murakkab falsafiy mazmun, majoziy vositalarning keng qo'llanganligi tili va uslubini yengil, o'ynoqi, jonli ham tushunarli bo'lishini taqozo qilgan. Navoiyning xalq og'zaki ijodi, undagi sujetlar, hikmatli so'zlar, ta'birlardan, hazil mutoyibalardan unumli foydalanishi ham shu bilan izohlanadi. Bularning hammasi va ushbu asar kompozitsiyasining nihoyatda puxta ishlanganligini, mazmun va uni ochishda qo'llanilgan badiiy usullar va obrazlar Navoiyning yuksak badiiy mahoratidan dalolat beradi. Xullas, "Lison ut-tayr" o'sha davrning eng aktual masalalarini qamrab olgan real hayot, jamiyat va uning turli tabaqadan tashkil topgan namoyondalarini fazilat va illatlari xususida so'z yurituvchi murakkab falsafiy dostonidir.

ADABIYOTLAR

1. Navoiy. A. "Lison ut-tayr" nasriy bayoni G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1984- y.
2. Navoiy .A. "Lison ut-tayr" nasriy bayoni G '.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1992- y.
3. Attor . F. "Mantiq ut-tayr" nasriy bayoni G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2006- y.
4. Rabg'uziy Nosiruddin Burxoniddin "Qissasi Rabg'uziy" birinchi kitob. Toshkent, G'.G'ulom nashriyoti.1990, 34-bet.
5. Irisov A. "Abu Ali ibn Sinoning "Salomon va Ibsol" qissasi" 18-19- betlar.
6. Tuzuvchi: f.f.d Xasanov B. "Navoiy asarlari uchun qisqacha lug'at" Toshkent. "FAN" nashriyoti 58- bet.
7. Abu Ali ibn Sino "Tayr qissasi. Falsafiy risolalar" Toshkent, 1963.
8. G'aniyeva S. Alisher Navoiy. – Toshkent: O'zfan akad nashr, 1968. –B. 108–111;